

СОФОКЛ ВА УНИНГ “ШОХ ЭДИП”И ТАРЖИМАСИ ХУСУСИДА

Барно Ҳасанова,
ҚўқонДПИ доценти

Аннотация: Мазкур мақолада шоир, носир ва драматург Асқад Мухторнинг таржимонлик маҳоратининг бир қирраси хусусида сўз боради. Унинг кўп сонли таржималари ичида жаҳон адабиётининг сарчаимасида алоҳида ўрин тутган “Шоҳ Эдип” (Софокл) таржимаси ҳақида илмий қарашлар баён қилинган. Шу жараёнда Асқад Мухтор маҳоратининг айрим қирралари ҳақида мулоҳаза юритилган ва хулосалар тақдим этилган.

Калит сўзлар: Адабий мерос, шеърят, наср, роман, драма, трагедия, миф, афсона, тарихийлик, тақдир, жиноят, жазо, фожиа, таржима, маҳорат.

Abstract: This article talks about one aspect of the translation skills of the poet, prose writer and playwright Askad Mukhtar. Scientific views on the translation of the work “Oedipus the King” (Sophocles), which occupies a special place in world literature among its many translations, are presented. During this process, several aspects of Askad Mukhtar's skills were discussed and conclusions were presented.

Keywords: Literary heritage, poetry, prose, novel, drama, tragedy, myth, legend, historicity, fate, crime, punishment, tragedy, translation, skill.

Асқад Мухтор фалсафий шеърят, дostonлари, балладалари, “Опа сингиллар”, “Аму”, “Туғилиш”, “Чинор” сингари романлари, “Бўронларда бордек ҳаловат”, “Бухоронинг жин кўчалари”, “Кумуш тола” сингари қиссалари, “Инсонга куллуқ қиладурман”, “Қора домла”, “Фано ва бақо”, “Чодирхаёл” сингари такрорланмас ҳикоялари, “Яхшиликка яхшилик”, “Мардлик чўққиси”, “Самандар” каби драмалари, “Тундаликлар” каби адабий- фалсафий қайдлари ва бир қатор таржималари билан ўзбек адабиётининг XX аср даврида алоҳида ўрин тутадиган серқирра ва маҳоратли адибларидан эканлиги маълум. Унинг зикр этилган асарлари жаҳон адабиётининг энг машҳур бестеллер асарлари билан ҳеч бир истисносиз беллаша олади. Зеро Асқад Мухтор жаҳон адабиётининг нодир дурдоналари билан яқиндан таниш бўлган ва уларга алоҳида муҳаббат билан қараган. Шу билан бир қаторда, жаҳон адабиётининг даҳоларидан саналган Оноре де Балзак, Сервантес, Хемингуэй, Л.Толстой, А.П.Чехов, Ф.Кафка, А.Камю, Ч.Айтматов кабилардан насрда чуқур лиризмни ифодалай олиш усулларини ўзлаштирган, баъзан узоқ йиллар давомида шаклланиб улгурган қолиплардан, мафкуравий тазйиқлар таъсиридан кутила олмаган бўлса-да, умумбашарий туйғу ва кечинмаларни энг мақбул усулларда ва теран образли тасвирлар воситасида талқин эта олиш зарурлигини яхши англаган; воқеликни энг майда тафсилларигача ифодалай олиш, ўзига хослиги билан тотли, тушунарли ва таъсирчан тилда, теран фалсафий фикрларга уйғун ҳолда тасвирлай билиш сирларидан воқиф бўлган. Тилга олиб ўтилган “Тундаликлар” ва ундан аввал эълон этилган бир қатор

чиқишларида ҳам Шарқ ва Ғарб адабиёти ҳар бир ёзувчи учун, умуман, бадиий ижод учун битмас-туганмас сарчашма бўлганини алоҳида қайд этгани ҳолда, мумтоз ва замонавий ўзбек насрининг таъмал тошини қўйган адибларнинг ижод намуналари қалам аҳллариининг барчаси учун бир тажриба мактабиниўтаган ва ўтаётганини кўрсатиб ўтган эди. Адабиётшунос У.Норматов бир мақоласида бу борада қуйидагича фикрларни баён этади: “Ойбек, А.Қаҳҳор каби улкан реалистларнинг адабий ҳамкорликка оид мулоҳазаларини синчиклаб кузатган китобхон яна шу ҳолатга дуч келадики, улар ҳам қардош ва жаҳон халқлари адабиётидан, аввало, реалистик ижод принципларини ўргандилар”.¹ Бу ҳолат Асқад Мухторнинг хос ижодидагина эмас, балки таржималарида ҳам аниқ намоён бўлган. Бунинг ёрқин далили адиб томонидан дунё адабиётининг шоҳ асарларидан бири ҳисобланган “Шоҳ Эдип” трагедиясини маҳорат билан таржима қилинганидир. Рус тилидан қилинган бу таржима шу қадар жонли чиққанки, юнон трагедиянавислигининг бу ноёб асаридаги воқелик гўё шу заминда содир бўлганидек, уни Асқад Мухтор ёзганидек таассурот уйғотади, унинг услуби, бадиий ижодда танлаган йўлианиқ кўзга ташланиб туради.

“Шоҳ Эдип” трагедиясининг муаллифи Софокл Юнонистонда трагедиянинг отаси Эсхилдан кейин турувчи мўътабар зотлардан бўлган. 121 та трагедия ёзган. Афсуски, шунча трагедиядан бизга қадар бор-йўғи еттитаси етиб келган, холос. Шулардан учтаси Эдипшоҳ ҳақидаги трагедиялардир. Яна шуни қўшимча қилиш керакки, ўша пайтларда трагедиянавислик бўйича мусобақалар ўтказиб турилган. Манбаларда келишича, Софокл тўқсонга трагедия ёзган устози Эсхилни мағлубиятга учратган. Эсхил ҳам Эдипшоҳ ҳақида ўнга яқин трагедия ёзган. Бироқ Софокл трагедиялари Эсхил трагедияларидан ҳаётийлиги, уларда тасвирланган воқеликнинг турмушга яқинлиги билан ажралиб турган. Эсхил трагедияларининг сюжети асосан саҳна ортида туриб, воқеликни баён қилиб турган хор устига юкланган. Бироқ Софокл, таржимон Асқад Мухторнинг таржима нашрига ёзган сўзбошисида келтиришича, мазкур жанрга кўп янгиликлар киритган. Таржимон ўз фикрларини Арастунинг “Поэтика”сидаги бу борадаги янгиликларни далиллайди: “...хор таркибини ўзгартган, ижрочилар сонини оширган, мусиқий парчалар жорий этган, театр декорациясини қўллай бошлаган ва ҳакозо”². Дарҳақиқат, Софокл, трагедияларида хорнинг вазифаси анчагина қисқартирилиб, асарда иштирок этувчи қаҳрамонларнинг хатти-ҳаракатлари, уларнинг репликалари орқали воқелик ёритиб берилган. Бу билан қаҳрамонлар

¹ Норматов У. Гўзаллик билан учрашув. -Т.: Ёш гвардия, 1976.-Б.17.

² Аристотел. Поэтика. – Т.: Адабиёт ва санъат нашр. 1976. – Б.39.

характер даражасига кўтарилиб, уларнинг тимсол сифатидаги индивидуаллиги ёрқин намоён бўлган. А.Алимухаммедовнинг қайд қилишича, “Эсхил ўз асарларидаги одамларнинг хатти-ҳаракатларида кўпинча илоҳлар аксини кўрган, одам боласи маъбудлар орасидаги тўқнашувларда бир сабабкор сифатида талқин этилган бўлса (Промитей, Орест), Софоклнинг қаҳрамонлари кўпинча ўз ихтиёрлари билан мустақил ҳаракат қилувчи, шароитга қараб иш тутувчи шахслардир. Бинобарин, Софокл одам боласининг аҳвол руҳияси туйғу-эҳтирослари билан кўпроқ қизиқади ва бу ҳолатларни турли-туман бўёқларда кўрсатади”.³ Асқад Мухтор таржима жараёнида қадим Юнонтрагедиячилигига Софокл киритган янгиликларни яна қуйидаги фикрлари билан далиллаб беради: Софокл трагедияни “қисмат фожеаси”дан чинакам инсоний драмага айлантирди, воқеалар оқидами, персонажларнинг барча туйғу-кечинмаларида сиз ҳаётий ҳақиқатни яққол кўрасиз. Эдипнинг ўз умри сирларини билиш жараёни унга мудҳиш тақдирни очибгина қолмай, ўз айбига иқдор бўлишга ҳам олиб келади. Шунинг учун у илоҳий қаҳр-ғазабни кутиб ўтирмай, ўзига ҳукм чиқаради: кўзларини жароҳатлайди, ўзини Фивадан бадарға қилишларини сўрайди”.⁴

Эдип афсонаси Юнонистонда кенг тарқалган. У ҳақида шеърлар, қўшиқлар яратилган. Буларнинг аксарияти мифик воқелик, мифик қаҳрамонлар тасвири билан йўғрилган. Эсхил ҳам Эдип ҳақида бир нечта трагедия ёзгани маълум. Ҳатто Ҳомернинг “Одиссея” асарида ҳам Эдип ҳақида миф берилган экан. Софокл асарида Эдип афсонаси кишининг пешонасига битган тақдири азалдан қочиб қутула олмаслиги хусусида бўлиб, Фива ҳукмдори Лай, қўшни подшоҳ Пелопнинг уйида бир неча кун меҳмон бўлиб, унинг ўғли Хрисиппни олиб қочади. Пелоп, маъбудларга зор-зор йиғлаб, дилозорни лаънатлайди. Пелопнинг нола ва илтижолари маъбудлар қошида ижобат бўлади. Лай узоқ йиллар фарзанд кўрмайди. Аполлон ибодатхонасининг кохинига нажот истаб борганида, кохин Лайнинг хотини Иокаста фарзанд кўражаги, бироқ бу фарзандотасини ўлдириб, Иокастага уйланиши, ундан бир этак бола кўришини айтади. Дарҳақиқат, Лай фарзанд кўради, уни йўқотишга қанча ҳаракат қилмасин, боланинг пешонасига битган тақдир юз беради: Эдип (бу исмда ҳам маъно бор: Лай боланинг товонига игналар тикиб жароҳатлайди; “эдип” сўзининг луғавий маъноси шундан “жароҳатланган”, “шилинган” деганидир. – Б.Ҳ.) аввлига ўлдирилиши учун бир чўпонга берилади. Чўпон уни узоқ юртларга олиб кетади ва ўлдиришга кўзи қиймайди. Сўнгра уни шу юртнинг бефарзанд подшосига беради. Подшо ва унинг хотини болани яхши тарбиялайди. Кунларнинг бирида

³ Алимухаммедов А. Антик адабиёт тарихи.. –Т.:Ўқитувчи, 1969. – Б.132.

⁴ Софокл. Шоҳ Эдип. Таржимон сўзбошиси. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашр., 1979. – Б.6.

Эдип тасодифан ўзининг келажак тақдирдан огоҳ бўлиб қолади. Сақлаб олган ота-оналарига зулм қилиб қўймай, деган ниятда уларни ташлаб кетади ва ўзи билмаган ҳолда туғилган юрти Фивага бориб қолади. Фива кўприги устида аравада келаятган ҳақиқий отаси Лайни ва уни кўриқлаб келаятган киши ўртасида жанжал чиқиб, уларни ўлдириб қўяди. Улардан бир кишигина қочиб қутилади. Фива шаҳри дарвозасини кўриқлаб ётган Сфикс (танаси шер, калла қисми аёл боши бўлган қанотли махлук)нинг топишмоғига жавоб топиб, Фива шаҳрига киради ва шаҳар оқсоқолларининг таклифи билан Лайнинг ўрнига подшоҳ бўлади, ўз онаси бўлмиш Иокастага уйланади. Ундан икки ўғил, икки қиз кўради. Вақт ўтиб, Фивага офат ёғилади – вабо тарқалади, гўдаклар қирила бошлайди. Қоҳинлар бунинг сабабини маъбудлардан сўраганларида, улар Лайнинг қотили ҳануз жазоланмаганлиги, ҳақиқат қарор топмаганлигини аён қиладилар. Бироқ Лайнинг қотили Эдип эканлиги жумбоқлигича қолаверади. Трагедия воқеликнинг ана шу нуқтасидан бошланади. Шу жараёнда Эдипнинг ҳаяжони, руҳий изтироблари, муаммони ечиш учун чора излашлари тасвири билан бошланади.

Трагедиянинг прологи тубандагича бошланади:

О деда Кадма юные потомки!
Зачем сидите здесь у алтерей,
Держа в руках молитвенные ветви,
В то время как вес город фимиамом
Наполнен, и молениями, и стоном?
И потому желая самолично
О всем узнать, я к вам сюда пришёл, -
Я, названы у вас Эдипом славным...⁵

Таржимаси:

Э, Кадм бобонинг ёш авлодлари!
Шаҳримиз кўкида илтижо, фарёд,
Аза қўшиқлари янграган маҳал
Нега сиз меҳроблар рўпарасида
Ибодат ниҳолин ушлаб турибсиз,
Ўлкангизда отим - шуҳратли Эдип,
Бу ҳолнинг сабабин билмоқни истаб,
Мана, бугун келдим хузурингизга.⁶

Иккала матн солиштирилса, русча таржимага қараганда, Асқад Мухтор томонидан амалга оширилган таржимада Эдипнинг руҳий ҳолати анчайин

⁵ Софокл Царь Эдип. – www.ziyounet.uz

⁶ Софокл. Шоҳ Эдип. Таржимон сўзбошиси. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашр., 1979.

жонли ва таъсирчан чиққанлигини кузатиш мумкин. Трагедиянинг асл варианты оқ шеърда бўлган. Русча ва ўзбекча таржимада ҳам ана шу усул сақлаб қолинган. Шунини айтиш керакки, таржимада Эдип ер юзининг ҳамма бурчакларида истиқомат қилган ва қилаётган кишиларнинг умумлашма образи сифатида намоён бўлади. Русча вариантда эса ана шу ҳолат кўзга бирмунча ташланмай туради. Айниқса, “Шаҳримиз кўкида илтижо, фарёд, Аза қўшиқлариянграган маҳал” мисралари Эдипнинг руҳий ҳолати ва тақдирига ёзилмиш фожианинг моҳиятини умумлаштириб бера олганининг ўзиёқ ўзбек таржимонинг маҳоратини намоён қилган.

Эдип шаҳарга ёғилган вабонинг сабабини билиб келиш учун қайин иниси Креонтни Фебга - маъбуд Аполлон ҳузурига жўнатади. Унинг қайтиб келиш муддати чўзилганидан ҳавотирга тушган Эдип коҳин билан суҳбат қураётган экан куйидагиларни дейди.:

Қандай тадбир билан қутқазай шаҳрим!

Аммо қайтмаяпти, ташвишдаман.

Қайтадиган пайти ўтиб кетмоқда,

Қайтиб келганида, мен шоҳ эмасман –

Бажо келтирмасам Илоҳ амрини!⁷

Асқад Мухтор биз келтирган беш мисранинг русча вариантини бирмунча тўлдиришга ҳаракат қилган. Русча вариантда танланган сўзларнинг таъсирчанлиги у қадар сезилмайди. Эдип бу ваъдаларни қуруқ айтаётгандай таассурот уйғонади. Бироқ Асқад Мухторда бундай эмас: мисраларга таъсирчанлик даражаси юқори бўлган поэтик сўзлар киритилган ва фикрлар ана шу сўзлар орқали баён этилган. Охириги мисралар русча вариантда тубандагича:

Положенный ему, а он все медлит,

Когда ж вернется, впрямь я буду плох,

Коль не исполню, что велит нам бог.⁸

Ва ниҳоят Креонт ҳам қайтиб келади. Энди Эдип, коҳин ва Креонт ўртасида суҳбат кечади. Суҳбат давомида Эдипнинг гуноҳкорлиги аста-секинлик билан намоён бўлиб боради. Асқад Мухтор уларнинг ўзаро суҳбатларини ҳам маҳорат билан беришга ҳаракат қилган ва бу жараёнда ўзбек тилининг бадиий нутқига хос сўзларни меъёри билан ишлатган. Поэтик сўзлар таржимоннинг маҳоратини ёрқин намоён қилади ва қаҳрамонларнинг руҳий кечинмаларини тўлақонли очишга хизмат қилади.

Жрец

Он радостен. Иначе б не украсил

⁷ Софокл. Шоҳ Эдип. Таржимон сўзбошиси. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашр., 1979.

⁸ Софокл. Царь Эдип. – www.ziyounet.uz

Свое чело он плодоносным лавром.

Эдип

Сейчас узнаем. Он расслышит нас.

Властитель! Кровный мой, сын Манекея!

Какой глагол от Бога нам несешь?

Креонт

Благой. Повертье: коль указан выход,

Беда любая может благом стать.⁹

Таржимада:

Коҳин

Мавридида айтдинг, Креонт қайтмоқда,

Ғойибдан ишорат келди, шоҳ Эдип.

Эдип

О Аполлон! Берган хабарлари

Унинг чехрасидай қутлуғ бўлсайди.

Ҳой манекей ўғли, қондошим, айтчи,

Худодан не хабар келтирдинг бизга.

Креонт

Хуш хабар келтирдим; йўл кўрсатди у

Кушод ўлғусидир ҳар қандай мушкул.¹⁰

Хуллас, Асқад Мухтор жаҳон адабиётининг бу нодир намунасини юрак қўри билан, бутун маҳоратини ишга солиб таржима қилган ва асар халқимиз учун ҳам жаҳон адабиётининг такрорланмас намуналаридан баҳраманд бўлиш имконини берган. Бунинг ёрқин далили сифатида мазкур трагедияни узоқ йиллар мобайнида Ўзбекистон Миллий театри саҳнасидан тушмай, томошабинларга маърифат улашганлиги билан изоҳлаш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Аристотел. Поэтика. – Т.: Адабиёт ва санъат нашр. 1976. – Б.39.
2. Алимухаммедов А. Антик адабиёт тарихи.. –Т.:Ўқитувчи, 1969. – Б.132.
3. Норматов У. Гўзаллик билан учрашув. -Т.: Ёш гвардия, 1976.-Б.17.
4. Софокл. Шоҳ Эдип. Таржимон сўзбошиси. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашр., 1979. – Б.6
5. Софокл Царь Эдип. – www.ziyounet.uz

⁹ Шу жойда.

¹⁰ Софокл. Шоҳ Эдип. Таржимон сўзбошиси. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашр., 1979.